

Т. М. Левченко

НОВІ ВИЯВИ ТРАНСФОРМОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

Сучасна українська літературна мова має багатий і різноманітний арсенал прийомів, типів і засобів, який постійно розвивається й збагачується, що зумовлене не лише внутрішніми законами її розвитку, але й впливом позамовних чинників. Одним з найважливіших стилетвірних засобів, який тісно пов'язаний зі змістом висловлення, жанром мовлення, його спрямуванням й адресованістю, є трансформація. Особливо чутливим до позамовних впливів є публіцистичний стиль, спрямований на висвітлення політичних, економічних, культурних проблем суспільного життя. Стилістичні вподобання носіїв мови найповніше віддзеркалює мова засобів масової інформації, зокрема періодики.

Особливості функціонування трансформованих стійких словосполук, перетворень (видозмін) фразеологічних одиниць взагалі і в мові української преси зокрема, досліджували в наукових працях В. Бондренко, Л. Івашко, В. Жуков, Н. Кочукова, А. Кунін, Ю. Левін, В. Мокієнко, А. Назарян, Г. Пермяков, А. Пономаренко, Т. Свердан, О. Сербенська, В. Чабаненко, Н. Щербань та ін. [1 – 14].

Мета статті полягає в з'ясуванні структурно-семантичних типів трансформованих фразеологічних одиниць у мові сучасної української преси.

Однією з частотних трансформацій фразеологічних одиниць є зміна їх семантичних значень. Матеріали нашого дослідження підтверджують спостереження багатьох лінгвістів, зокрема В. Бондаренка, який констатував, що «однопланове семантичне варіювання ... фразеологізмів у мовленні пов'язане з їх вживанням у загальному і частковому значенні» [1, с. 15].

Семантичні трансформації відбуваються на рівні семантичного варіанта фразеологічних одиниць без зміни їх структури. Такі трансформації пов'язані з актуалізацією внутрішньої форми, буквалізацією, тобто реалізацією етимологічного значення, інколи каламбурним зіставленням прямого й переносного значення, що досягається засобами обігрування внутрішньої форми, реалізуючи пряме й переносне значення та зберігаючи їх подвійний план.

Трансформи цього типу, як правило, обмежуються у своєму вживанні певними контекстами й пов'язані з конкретною ситуацією. Серед семантичних трансформацій фразеологічних одиниць можна виділити:

а) часткову буквалізацію. У випадку часткової буквалізації в прямому значенні вживаються окремі фрагменти фразеологічних одиниць, напр.: *Чим би дитя не тішилося...* (заг.) («Україна молода», 28.07.2010);

б) повну буквалізацію. Під час повної буквалізації в прямому значенні вживаються всі компоненти фразеологічних одиниць, напр.: *Обіцянки заради красного слівця* (заг.) («Голос України», 25.09.2010); *Де дбають, там і мають* («Київська правда», 20.07.2010); *Найшла коса на камінь* (заг.) («Голос України», 14.09.2010); *У хату халепа – відкривай щелепи* (заг.) («Дзеркало тижня», 22 – 28.05.2010), *Тиха вода греблю рве* (заг.) («Україна молода», 28.07.2010).

Крім буквалізації, у низці трансформів можна відзначити зміни комунікативного типу висловлювання, напр.: *Доки не намучишся, доти не научишся?* (заг.) («Голос України», 22.07.2010). Зміна комунікативного типу висловлювання може супроводжувати повну або часткову буквалізацію, напр.: *Комар носа не підточить?* (заг.) («Україна молода», 6.06.2010), *Своя сорочка ближче до тіла?* (заг.) («Україна молода» 8.07.2010).

Аналізований тип варіювання В. Бондаренко відносить до граматичного й називає синтаксичним варіюванням за метою висловлювання [1, с. 28]. У наших прикладах не простежується трансформація з точки зору традиційного формального синтаксису, а змінюються лише комунікативні типи висловлювань та комунікативна спрямованість, що належить до функціонально-семантичної категорії, тому ми відносимо такі трансформи до семантичного типу. Найчастіше можна спостерігати перехід ствердження в питання, що не супроводжується навіть зміною порядку компонентів або уведенням до складу висловлювання питальних часток і слів, напр.: *Доки не намучишся, доти не научишся?* (заг.) («Голос України» 6.06.2010), *Тихіше йдеш – далі будеш?* (заг.) («Україна молода» 3.02.2010).

У структурних трансформаціях зміни стосуються виключно форми фразеологічних одиниць, їх компонентного складу й не стосуються семантики. Структурна організація аналізованих одиниць може зазнавати істотних змін унаслідок творчого переосмислення автором публікації. Індивідуально-авторські, нестандартні структурні трансформації фразеологічних одиниць необхідно відрізняти від явища варіантності й факультативності. Проблема варіантності успішно вирішується дослідниками фразеології.

Дослідники фразеології О. Кунін, В. Мокієнко, Л. Івашко вважають, що варіанти стійких словосполук – це їх різновиди, тотожні за значенням і подібні за образністю, які розрізняються словоформами й окремими лексемами, а також зберігають відносну стабільність синтаксичної структури [3; 6; 8]. Інші дослідники виокремлюють такі ознаки варіантів стійких словосполучень: єдиний образ, який походить з канонічного джерела, загальне денотативне значення, збіг кількості значень, збіг (частковий або повний) лексичного складу, а також неспівпадіння граматичної структури й навпаки [2, с. 242].

Типи варіантів фразеологічних одиниць, які представив В. Жуков, розрізняються так: лексичний, формально-словотворчий, лексико-граматичний і структурні варіанти приказок [4]. Наприклад, до лексичних варіантів учений відносить такі лексичні одиниці, у яких видозміна лексеми відбувається в межах однієї синтаксичної конструкції й не вносить будь-яких смислових відтінків у зміст приказки, напр.: *Як Філіп з конопель* (заг.) («Україна молода», 31.05.2009) і пор.: *Вискочив як Пилип з конопель; Один в полі не солдат* (заг.) («Україна молода», 18.07.2010) і пор.: *Один в полі не воїн*.

Одиниці з формально-граматичними й словотворчими видозмінами, які відбуваються у межах однієї синтаксичної конструкції і не впливають на зміст приказки В. Жуков називає формальними або словотворчими варіантами [3], напр.: *Вовків боятися – в ліс не ходити* (заг.) («Україна молода», 28.07.2009) і *Вовка боятися в ліс не ходити*. Формальний варіант стійких словосполук змінюється за рахунок зміни категорії числа *вовків – вовка*. Одночасна видозміна синтаксичної конструкції й лексичного складу, що не вносить смислових відтінків у зміст приказки, на думку багатьох лінгвістів, є наслідком утворення лексико-граматичних варіантів трансформованих паремій, напр.: *Силою не бути милою* (заг.) («Голос України», 8.07.2009) і пор.: *Насильно милити не будеш* (канонічна форма).

На особливу увагу заслуговує лексичне варіювання всього корпусу стійких словосполук. Так, В. Бондаренко виділяє такі типи лексичного варіювання стійких словосполук, загального для узуального й оказіонального перетворення приказок: синонімічний, тематичний, метонімічний, евфемістичний, антонімічний, паронімічний [1, с. 21].

В. Жуков розмежує варіантність та індивідуальні трансформації фразеологічних одиниць, вважаючи важливим критерієм семантичне співвідношення компонентів-корелятивів при лексичному варіюванні [4]. Авторськими трансформаціями, на думку деяких дослідників, можна вважати заміну одного компонента іншим, не

синонімічним; заміну кількох слів у складі приказок іншими словами вільного вживання; а також вільне переставляння частин приказки. Відповідно до цього твердження не можна віднести до індивідуальних трансформацій такі приклади:

– заміни одного слова іншим, синонімічним йому, напр.: *Не кажи гоп, поки не перестрибнеш (перескочиш), Всякому (кожному) овочу свій час;*

– заміна одного займенника іншим, напр.: *Не мій (твій, ваш, наш) віз, не мені (тобі, вам, нам) його везти;*

– зміна словоформ, які не суперечать нормам сучасної української літературної мови, або якщо заміна одних форм іншими не вносить змін у смислове наповнення приказок і прислів'їв, напр.: *Каші (кашу) маслом не зіпсуєш;*

– вставні слова й словосполучення, які вставлені між словами приказки або прислів'я, напр.: *Активніше, колеги, шукайте вітру в полі* і пор.: *Шукай вітру в полі;*

– зміна порядку слів у складі приказки, яка не вносить помітних смислових змін, напр.: *І на нашій вулиці буде свято* і *Буде і на нашій вулиці свято;*

– еліптичне опущення або експресивне скорочення частини приказки або прислів'я, зберігаючи загальноприйняте смислового значення, напр.: *Говорили, балакали...* і пор.: *Говорили, балакали, сіли й заплакали; Щоб вовки були ситі* і пор.: *Щоб вовки були ситі і вівці цілі; Голод не тітка* і пор.: *Голод не тітка, пирога не підсуне.*

Заміна одного компонента іншим, не синонімічним, напр.: *Тримай хист пістолетом* (заг.) («Україна молода», 24.02.2010), пор.: *Тримай хвіст пістолетом; Не було б щастя, так епідемія допомогла* (заг.) («Дзеркало тижня», 22-28.05.2010), пор.: *Не було б щастя, так нещастя допомогло.* Структурна зміна компонентів, напр.: *Куй залізо, поки гаряче* (заг.) («Молодь України», 16.09.2009) і пор.: *Куй залізо, поки не пізно.*

Фразеологізм *Правда очі коле*, трансформуючись у словосполуку *Правда очі виїдає* (заг.) («Україна молода», 23.02.2009), не впливає на семантику, а вносить новий асоціативний відтінок в образне наповнення стійкої словосполуки (правда – кислота, яка виїдає очі). Тематичний зміст трансформованого фразеологізму залишається незмінним: людині неприємно слухати гірку правду, яка стосується її характеру, вчинків, поведінки. Аналогічно: *На реформаторі шапка горить* («Україна молода», 17.06.2009) і пор.: *На злодій шапка горить.* Часто відбувається заміна кількох компонентів у складі стійкої словосполуки іншими словами, не синонімічними тим, які функціонують у фразеологізмі-джерелі: *І вовки задоволені і вівці раді (ситі, цілі, задоволені, раді).*

Уведення до складу фразеологічної одиниці одного компонента найчастіше конкретизує значення, яке завжди прив'язане до певної сфери: суспільно-політичної, виробничої, побутової. Трансформи цього типу відтворюються з метою використання стандартного виразу у конкретній ситуації і обмеження у вживанні певним контекстом. Уведення у склад фразеологічної одиниці одного компонента, напр.: *Одна розумна голова добре, а дві краще* («Україна молода», 15.04.2009) – *Одна голова добре, а дві краще; Друг пізнається у смачній їді* («Україна молода», 12.08.2008) – *Друг пізнається в біді; Кашу ніяким маслом не зіпсуєш* («Молодь України», 22.07.2009) – *Кашу маслом не зіпсуєш.*

Скорочення компонентного складу стійких словосполучень є одним з продуктивних способів творення нових експресивних виразів, особливо в газетному заголовку. Суть скорочення полягає в тому, що автор опускає один або кілька компонентів із канонічної форми для створення різноманітних стилістичних ефектів. На скорочення як прийом трансформації немає єдиного погляду. Лінгвісти використовують різні терміни «усічення», «редукція», «еліipsis», «скорочення компонентного складу», «імплікація». Як зазначає Н. Кочукова, редукція стійких сполучень слів відображає тенденцію до економії мовних засобів, що зумовило

утворення нових варіантів фразеологізмів [5]. У зв'язку з тим, що в структурі заголовка функціонування еліптичних конструкцій не можливе без максимального знання попередньої інформації, знайдено універсальну формулу – еліпсовані фразеологічні одиниці, які використовуються як заголовки. З точки зору мови такий підхід виправданий: еліпсис властивий фразеології, адже реципієнт, який знайомиться із заголовком, вираженим еліпсованою формою фразеологічної одиниці, відштовхується від канонічної форми, зміст якої можна інтерпретувати як необхідний максимально повний контекст. Виконуючи функцію заголовків газетних статей, еліптичні речення допомагають зацікавити читача, створюють ефект змістової невизначеності, яка зникає після прочитання статті. Вербалізований рематичний компонент виконує інформативну функцію щодо з'ясування змісту газетних матеріалів.

За нашими спостереженнями більшість трансформованих словосполук потребують додаткового контексту або тлумачення, оскільки втрачають узагальнюючий зміст, зв'язок явищ і відношень, причинно-наслідкові зв'язки, а значення трансформованого фразеологізму конкретизується, а в деяких випадках буквализується повністю або частково, напр.: *Краще синиця в руці...* (заг.) («Голос України», 18.09.2009); *Сім раз відміряли...* (заг.) («Молодь України», 10.02.2010). Скорочення компонентного складу фразеологічних одиниць у конструкціях заголовків різноманітні. Найчастіше опускається дієслівний компонент, оскільки в контекстах, де важливий не стільки процес дії, скільки її наявність, результат, дієслова перестають бути необхідними [5].

Під час скорочення одного компонента фразеологічної одиниці утворюються трансформи з новим прямим або переносним значенням. Пропущений компонент акцентує увагу реципієнта саме на місці пропуску, який обов'язково повинен бути заповненим. У заголовках статей часто вживаються фразеологізми з опущеним дієслівним компонентом. Зміст пропущеного компонента можна розуміти з тексту, тобто з його загального змісту. У таких випадках виникають трансформовані словосполучення з новим переносним або прямим значенням, іноді з відтінком заборони, поради, напр.: *Святе місце не буває* (заг.) («Молодь України», 24.08.2009). *В чужий монастир із своїм ходять* (заг.) («Голос України», 20.08.2010). Пропуск останнього компонента змінює інтонацію виразу, повністю змінює зміст приказки-джерела, напр.: *Говорили, балакали...* (заг.) («Молодь України», 7.09.2009); *Щоб вовки були ситі...* (заг.) («Україна Молода», 22.04.2009).

Контекстуально скорочуються фразеологічні одиниці найрізноманітнішої лексико-граматичної структури, найчастіше ті, у яких пропускається кінцевий компонент, адже саме він вважається зайвим і водночас його зміст не можна передбачити, напр.: *Зробив діло – гуляй* (заг.) («Тижень», 18 – 24.04.2009). У низці трансформованих стійких словосполучень скорочення останнього компонента може сприяти виникненню протилежного, порівняно з етимомом, значення. Це явище найчастіше базується на багатозначності слів, що входять до складу фразеологічної одиниці. Скорочення компонентів сприяє вияву нових значень, не притаманних традиційній формі, таким чином підсилюючи емоційно-виражальні властивості трансформованих сполук, напр.: *Кому на Русі жити...* (заг.) («Україна молода», 9.08.2009). Лаконізм й експресивність згаданого типу трансформів сприяє широкому вживанню їх у ролі кінцевих компонентів тексту, які містять висновок чи натякають на продовження описуваних подій.

Скорочення кількох компонентів полягає в пропуску однієї частини (найчастіше другої). У цьому випадку використовується та частина, що з різних причин сприймається буквально. Наприклад, стійка словосполучка *На городі бузина, а в Києві дядько* у заголовку газетної статті реалізується в одній частині: *На городі бузина...* («Голос України», 26.09.2009) (про бузину як лікарський засіб). Таким чином, матеріально виражена частина, втративши свою фразеологічність, використана в

прямому значенні. Необхідність у реалізації другої частини канонічної форми в результаті руйнування образності зникла. Опущені компоненти фразеологічних одиниць є засобом стислого емоційного мовлення. Використання такого прийому в газетних текстах підвищує емоційне навантаження заголовка і є спеціальним прийомом впливу на читача.

Отже, аналізований матеріал підтверджує, що структурно-семантична трансформація фразеологічних одиниць є продуктивним способом мовної економії, оновлення й характерною ознакою мови сучасної української преси. Структурно-семантичні трансформації спричиняють зрушення в семантиці приказок, конкретизують і уточнюють семантику виразу, посилюють емоційно-експресивне забарвлення, оживлюють і загострюють читацьке сприйняття. Заголовкові конструкції з еліпсисом використовують у мові сучасної періодичної преси з метою синтаксичної експресії для виділення комунікативно значущих елементів повідомлення, які дозволяють інтонаційно розчленувати заголовок і протиставити одну частину іншій, таким чином, актуалізувавши їх. Аналіз заголовкових конструкцій з фразеологічним еліпсисом засвідчує тенденцію мови періодичної преси до компресії, стислості інформації. Таким чином, фразеологічний еліпсис як спосіб трансформації – складне лінгвістичне переосмислення, перероблення мовленнєвого матеріалу, оскільки еліпсис – багатофункціональна стилістична фігура, що слугує для активізації емотивних, логічних, комунікативних засобів сприйняття інформації.

Література

1. **Бондаренко В. Т.** Варьирование устойчивых фраз в русской речи : учеб. пособие по спецкурсу / В. Т. Бондаренко. – Тула : Изд-во ТГПИ, 1995. – 151 с.
2. **Назарян А. Г.** История развития французской фразеологии / А. Г. Назарян. – М. : Высш. шк., 1981. – 189 с.
3. **Ивашко Л. А.** Очерки русской диалектной фразеологии / Л. А. Ивашко. – Л. : ЛГУ, 1981. – 111 с.
4. **Жуков В. П.** К вопросу о многогранности фразеологизмов / В. П. Жуков // *Вопр. фразеологии.* – Ташкент, 1965. – С. 56 – 64.
5. **Кочукова Н. І.** Трансформовані словосполуки в мові української преси (На матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття) / Н. І. Кочукова. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2005. – 165 с.
6. **Кунин А. В.** Курс фразеологии современного английского языка : учебник / А. В. Кунин. – М. : Высш. шк., 1986. – 336 с.
7. **Левин Ю. И.** Провербиальное пространство / Ю. И. Левин // *Парамиологическое исследования : сб. ст. / сост. Г. Л. Пермякова.* – М., 1984. – С. 108 – 127.
8. **Мокиенко В. М.** Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М. : Высш. шк., 1989. – 286 с.
9. **Пермяков Г. Л.** Основы структурной паремиологии / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 235 с.
10. **Пономаренко А. Ю.** Фразеологічні одиниці з демінутивним та аугментативним компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. Ю. Пономаренко. – К., 2003. – 20 с.
11. **Свердан Т. П.** Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології : автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Свердан. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
12. **Сербенська О. А.** Трансформація фразеологічних одиниць у мові газети / О. А. Сербенська // *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. журналістики.* – 1978. – Вип. 10. – С. 72 – 77.
13. **Чабаненко В. А.** Засоби експресивного волевиявлення в українській мові / В. А. Чабаненко // *Мовознавство.* – 1983. – № 3. – С. 72 – 74.
14. **Щербань Н. П.** Редукція і контамінація фразеологізмів як стилістичні засоби (на матеріалі німецької мови) / Н. П. Щербань // *Мовознавство.* – 1980. – № 7. – С. 60 – 63.

У статті проаналізовано стилістичні функції трансформованих фразеологічних одиниць у мові сучасної української періодики. Розглянуто проблеми заголовкових комплексів з новими трансформованими сполуками. Визначено способи створення еліптичних конструкцій

заголовків на основі фразеологічних одиниць, а також здійснено їх класифікацію.

Ключові слова: мова української періодики, трансформації, фразеологічні одиниці, еліпсис, заголовкові комплекси.

В статье проанализированы стилистические функции трансформированных фразеологических единиц в языке современной украинской прессы. Рассмотрены проблемы заглавных комплексов с новыми трансформированными сочетаниями. Определены способы создания эллипсированных конструкций в заглавиях на основе фразеологических единиц, а также совершена их классификация.

Ключевые слова: язык украинской прессы, трансформации, фразеологические единицы, эллипсис, заглавные комплексы.

In the article analysed stylistic functions of the transformed phraseological units in the language of the modern Ukrainian press. The problems of title complexes are considered with the new transformed combinations. The methods of creation of elliptic constructions are certain in titles on the basis of phraseological units, and also carried out their classification.

Keywords: language of the Ukrainian press, transformations, phraseological units, ellipsis, the title complexes.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2013 р.

Прийнято до друку 23.11.2013 р.

Рецензент – д.філол.н., проф. Зайцева І. П.

УДК 81'25

І. Ф. Лощенова

РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ ПРИСУДКА У ГРАМАТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Питання, пов'язані з міжмовними змінами в цілому й граматичними зокрема, завжди є предметом дискусій серед мовознавців. До того ж, не викликає суперечок ідея про необхідність глибшого вивчення синтаксичних зв'язків у структурах аломорфних типів з урахуванням різних внутрішньосистемних та екстралінгвістичних факторів. У цьому контексті розв'язання проблеми присудка спонукає лінгвістів на дослідження цього феномена в нових ракурсах.

Визначення поняття «присудок» належить до кола традиційних і загальноновизнаних проблем. Багато відомих лінгвістів висували різні теорії і погляди щодо багатьох аспектів цього феномену: українські та російські науковці (Л. Бархударов, Ф. Буслаєв, Г. Верба, М. Ганшина, Т. Левицька, Н. Раєвська, П. Фортунатов), їхні іноземні колеги (В. Адмоні, Л. Блумфільд, С. Гринбаум, Р. Квірк, К. Клоуз, П. Лекант, Д. Свартвик) та інші. Разом з тим, у теорії присудка, його типології залишається багато незрозумілого й суперечливого.

На сучасному етапі в граматиці існує багато робіт щодо різних частин речення, зокрема присудка, у яких детально описується використання тих чи інших його типів. У даній роботі здійснено спробу дослідити узгодження підмета з присудком у сучасній англійській мові порівняно з українською на основі виявлення специфічних та спільних особливостей цього граматичного явища.

У статті ми поставили за мету дослідити різні підходи щодо визначення поняття «присудок»; визначити та проаналізувати концепції виділення типів присудка в граматичній теорії; порівняти будову присудка в різних за структурами мовах – англійській та українській.

Упродовж часів у лінгвістиці тривали дискусії про базовий статус у реченні